

Simas KARALIŪNAS

Vytauto Didžiojo universitetas

DVIEJŲ RETŲ ŽODŽIŲ ETIMOLOGIJOS

1. *Sabiņkaulis*

Antraštėje nurodytas žodis yra lemiamas mėginant suvokti žemiau nagrinėjamų leksemų formalią struktūrą ir atskleisti jų ištakas.

subinē (*subinē, subinē*) „užpakalis, sėdmenys; išeinamoji anga; bulvės dalis be akučių; adatos skylė siūlui verti, ašelė, bulė...“ LKŽ XIV 22–24 yra plačiai vartojamas šnekamosios kalbos žodis, paliudytas senuosiuose raštuose (BrB) ir žodynuose (Q, B, R, MŽ, N, K). Dūriniuose pasirodo jo variantas *suben-*: *subén-braiža* „vulgariai, niekinamai apie smulkia žuvį“ Beržoras (Plungės raj.), *subén-brūzda* „kas be saiko darbuojasi“ Alsėdžiai, *subén-laiža* „subinlaiža“ Raudėnai (Šiaulių raj.), *suben-snūkis* „kas bjauriai kalba“ Laukuva (Šilalės raj.) LKŽ XIV 22. Šatėse užrašytas nelinksniuojamas daiktavardis *subenósenos* „nepadorybė“, su priesaga *-senā* pasidarytas iš dabar, atrodo, nebevartojamo veiksmazodžio **subenotis* [plg. *subinótis (-ójasi)* „labai bičiuliautis“ C].

Įdomu, kad abejopas formas vartoja taip pat latvių kalbos tarmės, pasitaiko jos net liaudies dainose. Laikomos pasiskolintomis iš lietuvių tarmių¹, ir šį spėjimą patvirtina tas, kad, turimais duomenimis, latvių tarmių jos vartojamos Lietuvos pasienyje, būtent: *subine* Dunika, *subene* Kazdanga, Nīca, Zaļenieki (ME III 1113, EH II 599). Be to, latvių tarmėse prie Lietuvos sienos pasitaiko taip pat variantas su žodžio pradžios *š-*: *šubene* Bēne, Naudīte, Nīgranda, Sniķere, Tērvete, Zaļenieki (ME III 104, EH II 656). Tai neaiški forma, bet atrodo, kad jos *šub-* nėra kilęs iš **sjub-*, kadangi nagrinėjamų žodžių tokia šaknies pradžia niekur nepaliudyta. Gal *šubene* reikėtų traktuoti panašiai kaip la. *šūds*, tik neužmirštant, kad *šubene*, matyt, vis dėlto yra lituanizmas? Tai yra *šūds* (= *sūds*) nelaikomas skoliniu iš lietuvių tarmių, nes jis ne visais atvejais vartojamas kaip lie. *šūdas*, bet aiškinamas esąs *sūds* perdirbinys, kad kalbos vartotojai po ranka turėtų ne tokį nešvankų žodį². Toks aiškinimas

¹ J. Endzelīns, ME III 1113; E. Fraenkel LEW 936.

² J. Endzelīns, EH II 658. – Lie. *šiubinbrolis* su spėjama reikšme „subingrobis (išeinamoji žarna)“ (LKŽ XIV 925) randamas Užgavėnių persirengėlių oracijos tekste (žr. Lietuvių tautosaka, IV. Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos, Vilnius, 1967, 704). „Paaiškinimuose“ nurodyta: „Savo mokamą oraciją užrašė

atrodo visai galimas, nes fonema *š* latvių kalboje iš tikrųjų turi emotyvinį ekspresyvinį atspalvį, plg. diminutyvines formas *šievele, šunelis, māšele, puiselis* greta *sieva, suns, māsa, puisis*³.

Aiškindami lie. *sūbinė* kilmę, vieni tyrinėtojai, pvz., A. Leskianas⁴, jį siejo su veiksmažodžiu *sūbóti*, tačiau jis yra dialektinė forma (su sukietintu *s-*) vietoj Prūsų lietuvių tarmių *siūbóti (-ója)* bei reguliaraus veiksmažodžio *siūbúoti (-úoja, -āvo)*. Tokios galimybės – būtent ryšio su *šaubíties* „svyruoti“ – neatmetė nė J. Endzelynas. Kartu alternatyviškai jis spėjo, kad *sūbinė* esąs iš **snubinė* ir paminėjo vid. vok. aukšt. *snupfen* „pūškuoti, sunkiai alsuoti“ bei *snūben* „knarkti“⁵. Kiti, pvz., H. Peterssonas, manė, kad *sūbinė* yra substantyvizuotas priesagos *-inē* būdvardis iš **subas* „užpakalis“, etimologiškai tolygaus gr. ὑβός „kupra (kupranugario, Kipro jaučio)“, ὑβός „kuprotas“⁶. H. Friskas, kalbėdamas apie šiuos graikų kalbos žodžius, paminėjo ir Peterssono etimologiją⁷, o P. Chantraine’as tenurodė „Pas d’étymologie“⁸. Kadangi kilmė nenustatyta, tai nežinoma nė tai, ar šie graikų kalbos žodžiai yra turėję šaknį **sub-*. Ieškant etimologinio *sūbinė* paaiškinimo ir pirmenybę teikiant vidinės rekonstrukcijos metodui, žingsniu į priekį reikia laikyti jo susiejimą su *sabiñkaulis* „užpakalio kaulas“, nors balsių *u* ir *a* santykio aiškinimas ekspresyviniais sumetimais bei eufemizmo siekimu⁹ nėra pakankamas. Šis susiejimas svarbus dar ir dėl to, kad tarmėse plačiai vartojamas *subiñkaulis*.

Subiñkaulis (subiñkaulis, subinkáulis, subinkaūlis) „stuburgalis“ vartojamas daugiausia žemaičių (Barstyčiai, Kalnalis, Kuršėnai, Salantai, Varniai, Vieکشniai ir kt.), vietomis taip pat aukštaičių (Jurbarkas, Grūžiai) tarmėse. Reikšme „gudobelė (Crataegus)“ irgi daugiausia pažįstamas žemaičiams (Karklėnai, Laukuva, Tryškiai, Vieکشniai ir kt.) LKŽ XIV 26. Kuršėnų apylinkėse juo (*subinkaūlis*) vadinama tam tikra žolė (DūnŽ 3), – dėl reikšmės plg. *baužiukas* „dirvinė buožainė (Knautia arvensis)“,

---

J. Bardauskas, gyv. Poškakaimio km., Poškos apyl., Šilalės raj., 1964 m.“ (p. 787). Teksto pobūdis bei jo, taigi ir rūpimo žodžio lokalizacija leidžia *šiubinbrolis* laikyti *ad hoc* formacija (*šiubin-* „subinė“ ir *brólis*), ekspresyviniais sumetimais siekiant pakeisti būdingą žemaičių tarmių žodį *subiñgrobis* „išeinamoji žarna, dugnolis“, dėmenį *šiubin-* įtarti esant skolinį iš latvių tarmių, tačiau į lietuvių tarmes, matyt, atėjusį iš Neringoje vartotos latvių, vadinamųjų kuršininkų, kalbos. Kitas tokios rūšies skolinimosi pavyzdys galėtų būti *rūdzpūkis, rūdzpukis* „rugiagėlė (Centaurea cyanus)“ Dovilai, Kretingalė (LKŽ XI 882), plg. *rudz(u)puķe* „rugiagėlė (Centaurea cyanus)“ (*rudzis* „rugys“ ir *puķe* „gėlė“).

³ V. Rūķe-Draviņa, Diminutive im Lettischen, Lund, 1959, 250–256.

⁴ A. Leskien, Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Leipzig, 1884, 310.

⁵ J. Endzelīns, ME III 1113.

⁶ H. Petersson, Baltische und Slavische Wortstudien, Lund, 1918, 74. Plg. E. Fraenkel LEW 936.

⁷ H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1970, 953.

⁸ P. Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots, Paris, 1968, 1150.

⁹ V. Vitkauskas, Ekskliuzyviniai žodžių variantai su balsiais *a* ir *u*, – LKK XXIX (1991) 204.

buožainė „karšulinių šeimos augalas (Knautia)“, atitinkamai *baūžas* „beragis, buolas“ ir *búožė* (taip pat *buožė*, acc. sg. *buožė*) „koks sustorėjimas, burbuolė, išsipūtimas ant galo...“ vedinius (LKŽ I 698, 1169). Niedermanno-Senno-Brenderio-Salio žodyno duomenimis, *sabinkaulis* esąs eufemizmas vietoj *subinkaulis* vadinti stuburgaliui, P. Matulionio raštuose jis vartojamas gudobelės reikšme (LKŽ XII 2). Kad *sabìn-* čia yra realus lietuvių kalbos žodis, matyti iš gyvojoje kalboje vartojamo *sabinikė* „subinikė“ Kuršėnai, Papilė, Tryškiai, Eigirdžiai (Akmenės, Telšių ir Šiaulių raj.)¹⁰. Prie jų pridėjus taip pat žemaičių tarmėse (Šatės) paliudytą *bìnkaulis* „gumbas, išaugęs ant arklio kojų“ LKŽ I 833, susidaro tokia proporcija:

subìnkaulis „stuburgalis“ : *sabìnkaulis* „stuburgalis“ : *bìnkaulis* „gumbas, išaugęs ant arklio kojų“.

Iš proporcijos ryškėja šių dūrinių skaidymasis morfemomis, būtent *-kaulis* ir *subin-*, *sabin-* bei *bin-*. Tai yra, atmetus sandą *-kaulis*, lieka morfemos *subin-*, *sabin-* ir *bin-*, pirmosios dvi savo ruožtu skyla į *su-*, *sa-* ir *bin-*. Pasikartojantį elementą *bin-* reikia laikyti šaknimi, o *su-*, *sa-*, matyt, yra priešdėliai. Tokiu būdu prieinama prie netikėtos išvados, kad *sùbinė*, *suben-* ir *sabin-ikė* greičiausiai susideda iš priešdėlių *su-*, *sa-* ir šakninės morfemos **bin-/ben-*. Bet šitokia morfeminė analizė ir sykiu ryškėjanti nauja nagrinėjamų žodžių etimologija yra galima tik spėjamosios šaknies **bin-/ben-* identifikavimo atveju.

Latvių kalboje, jos tarmėse yra vartojami *bene* „avis mažomis ausimis ir trumpomis kojomis; vaikiška kepurė, apvali kepurė, beretė; sena kepurė; ant akių užmaukšlinta kepurė“ Zaļenieki, Garuoze, Alūksne, Vestiena, Druviena (ME I 279, EH I 212), *benausis* „ėriukas mažomis, trumpomis ausimis“ Zaļenieki, „toks avinas“ Līvberze (EH I 212), *bēnāusis* „kvailys“ Rūjiena, Aluoja, Mazsalaca, Vircava, *bēnūzis* „nerangus, kvailas žmogus“ Naudīte, Nuogale, Vandzene (ME I 289–290), *bēmūzis* „t. p.“ Dunika (EH I 216), kuris, kaip spėjama, asimiliuotas ($b-m < b-n$) iš *bēnūzis*¹¹. *Benausis* ir *bēnāusis* antruoju sandu turi *àuss* „ausis“, žodyje *bēnūzis* išsiskiria priešaga *-ūz-*, – dėl tokios darybos, o ypač dėl reikšmių ryšio plg., pvz., 1) lie. *mulaūsis* „trumpų ausų avis ar karvė“ greta *mūlas* „be ragu, šmulas“ LKŽ VIII 400; 2) *gamūžė* „gabalas, gurvolis“ šalia *gāmulas* „t. p.“, *gamulà* „gyvulys be ragu, baužis, duolis; kas nevikrus, apsileidėlis, išsižiojėlis; plati kepurė“ LKŽ III 94–95; 3) *baužà* „žioplys, vėpla“, *baūžis*, *baužys* „baužas (be ragu) gyvulys“, būdvardžio *baūžas* „beragis, buolas“ vedinius LKŽ I 697–698; 4) *duōlė* „apykvailė, ištižėlė“, *duōlis* „baužas gyvulys“, *duolīniai (kviečiai)* „beakuočiai...“, būdvardžio *duōlas* „baužas, be

¹⁰ V. Vitkauskas, Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai ir jų svyravimas. Habilitacinis darbas [mašinėraštis], Vilnius, 1999, 33.

¹¹ J. Endzelīns, EH I 216.

ragų“ vedinius LKŽ II 868–867; 5) *škūlis* „kas be ragų, baužas (jautis, karvė, kumelė)“, *škūlinės (pirštinės)* „nepirštuotos, kumštinės...“, būdvardžio *škūlas* „baužas, beragis; glotnus; lygiais kraštais, be atsikišimų“ vedinius LKŽ XIV 991. Vadinasi, šakninė morfema yra **ben-* / **bēn-*, ir ji asocijuojasi su reikšme „beragis, baužas; lygus, be atsikišimų“. Tokią prielaidą padarius, lengva paaiškinti ir likusių latvių kalbos žodžių reikšmes. Kad la. *bene* su savo reikšmėmis irgi prisijungia prie šio bendrašaknių žodžių būrio, matyti, viena, iš lie. *šmūlas* „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus“ vedinių *šmūlas* „koks lygus, glotnas daiktas“, *šmūlė* „besnapė kepurė, beretė; prasta, nuvalkiota kepurė“, *šmūlis* „baužas, be ragų gyvulys; kas be atsikišimų, lygus; kas netvarkingas, apsileidęs“, *šmūlius* „baužas, be ragų gyvulys“ LKŽ XV 112, antra, iš lie. *šmaūrė* „prasta kepurė; kas užsitraukęs ant veido kepurė“, *šmaūris* „kas netvarkingas, apsileidęs“, šaknies balsių kaita susijusių su *šmūrė* „bauža karvė“ LKŽ XV 68, 114.

Kaip šių iliustracinių paralelių darybinį pagrindą sudaro *o* kamieno reikšmės „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas“ būdvardžiai *baūžas, duōlas, škūlas, šmūlas*, lygiai taip pat nagrinėjamieji žodžiai gali būti motyvuoti *o* kamieno būdvardžių **bena-* / **bēna-*, kurių reikšmė be didesnių abejonių rekonstruotina kaip „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas“. Tad, pvz., la. *benausis* ir *bēnausis* pradinė struktūra suvoktina **bena-ausis* ir **bēna-ausis* (plg. lie. *mulaūsis* „trumpų ausų avis ar karvė“ < **mula-ausis*), *o bene* ir *bēnūzis* tada atitinkamai būtų galūnės *-e* < **-ē* ir priesagos *-ūz-* vediniai. Svarbu pabrėžti, kad tokios pat struktūros dūrinys, matyt, yra ir lie. *bīnkaulis* „gumbas, išaugęs ant arklio kojų“, čia yra tik tas skirtumas, kad antruoju sandu eina *káulas*, o sandas **bina-* < **bŋ-* reiškiasi forma su nykstamuoju šaknies vokalizmu (dėl reikšmės žr. žemiau). Be to, priesagos *-ju-* vediniu iš **bina-* „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas“ lietuvių kalboje laikytinas *bīnias* „apsileidėlis, tinginys“ Višakio Rūda, Kazlų Rūda (LKŽ I 833) (kaip, pvz., *šmūlius* „baužas, be ragų gyvulys“ – iš *šmūlas*, o dėl reikšmės plg. *gamulà* „gyvulys be ragų, baužis, duolis; kas nevikrus, apsileidėlis, išsižiojėlis...“; *šmūlis* „baužas, be ragų gyvulys; kas netvarkingas, apsileidęs...“; *šmaūris* „kas netvarkingas, apsileidęs“ greta *šmūrė* „bauža karvė“).

Tad yra pakankamas pagrindas manyti, kad rytinių baltų kalbose egzistavo būdvardis **bina-* < **bŋ-* / **bena-* / **bēna-* „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas ir pan.“, iš kurio su priešdėliais *su-*, *sa-* ir galėjo būti išsivestos leksemos *sūbinė*, *suben-* ir *sabin-ikė*. Semantinę derivacijos pusę akivaizdžiai atskleidžia analogiški tokių žodžių reikšmių ryšiai, kaip antai: *būlys* pl. „užpakalis“, *bulis* „viena pasturgalio pusė; adatos drūtgalys, uodega, ausis; vinies, šerdeso, kuolo galva...“, *bulià* „viena pasturgalio pusė; kulė (avino, jaučio); adatos drūtgalys, uodega, ausis“, *būlė*

(ir *bulė*) „užpakalis, pasturgalis; viena pasturgalio pusė, kulšė; adatos skylutė, ausis“ : *būlas* „beragis, buolas“, *buluñdas* „buolas, šmulas, baužas...“, *buluñdis* „beragis, baužys, šmulis, buolis“ LKŽ I 1147, 1151–1154. Iš čia matyti, kad kalbos vartotojų tikrovės reprezentacija sąmonėje pasturgalį interpretuoja sudėtą iš dviejų kulšių, bulių, koks iš tikrųjų ir yra žymimasis daiktas. Vadinasi, *būlys* pl. „užpakalis“ = „dvi pasturgalio pusės, kulšės“, ir tai patvirtina šis A. Juškos sakinytis: *Sudėjimas iš dviejų bulių vadinasi sūbinė* LKŽ XIV 22 (s.v. *sūbinė*). Šiuo atveju taip interpretuotą denotatą reiškia žodžio *bulis* daugiskaitos forma. Bet jį gali išreikšti taip pat priešdėlių *su-* ir *sa-* dariniai, nes, labai galimas daiktas, **binė*, **benė*, galūnės *-ė* vediniai iš adj. **bina-* < **bñ-* / **bena-* „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas ir pan.“, reiskė vieną pasturgalio pusę, kulšę.

Yra gerai žinoma, kad lietuvių kalboje daiktavardžiai su priešdėliais *su-*, *są-*, *san-*, *sa-* paprastai daromi iš veiksmažodžių, pvz., *sąkrapštos* (: *sukrapštyti*), *sąkrekos* (: *sukrekėti*), *sąlažai* (: *susilažinti*, *susilažyti*), *sąsprandas* (: *susprėndžia*), *sairėlis* „suirėlis, kvailys“ (: *suirti*), *sapūvėlis* „kas supuovęs, puvėsis“ (: *supūti*). Bet nauji daiktavardžiai gali būti daromi taip pat iš daiktavardžių, tada yra tokių atvejų, kad galūnės balsis nesikeičia, pvz., *sąangos* (: *Vieta tarp dviejų angų...* A. Juška), *sądraugas*, *sándraugas* „bendro darbo draugas“, *sąkareivis* „kovos draugas“, *sąmbrolis*, *sánbrolis* „bendras, draugas“, *sątarnas* (be kirčio), *sántarnis* „kas kartu tarnauja“, *sątévonis*, *sántévonis* „tos pačios tėvonijos paveldėtojas“, *sądraugė* (be kirčio) „sugulovė“, *sąšventė* „pusiau šventė“, *sąsenis* „susenęs, pasenęs“, *sąamžinas* (be kirčio) „taip pat amžinas“, *sąmišrus* „mišrus, bendras“, *sąšalimas* (be kirčio) „šalia esantis“, *sąžalias* „apyžalis“, *sánkratikė* „tokia darželio gėlė“, *sakračiukas* „t. p.“, *sakračkė* „t. p.“ (plg. *kretukai* „smulki gėlė, panaši į smilgą“). Vadinasi, ir *sūbinė*, *suben-* (plg. skolinį *subene* latvių tarmėse), *saben-ikė* gali būti sudėti iš priešdėlių *su-*, *sa-* ir *ė* kamieno daiktavardžių **binė*, **benė* „viena pasturgalio pusė, kulšė“, būdvardžių **bina-* < **bñ-* / **bena-* „beragis, baužas; be išsikišimų, lygus, glotnas ir pan.“ vedinių.

Reikia dar priminti, kad *bul-* šaknies žodžiai pasižymi ir tokiomis reikšmėmis kaip „vinies, šerdeso, kuolo galva“ (*bulis*), „kulė (avino, jaučio)“ (*bulià*). Kitaip sakant, šalia reikšmių „užpakalis, pasturgalis“, „stuburgalis“, „viena sėdmenų pusė, kulšė“ pasirodo reikšmė „koks sustorėjimas, pasipūtymas (lygus, glotnas, be atsikišimų)“, kuri yra glaudžiai susijusi su reikšme „beragis, baužas, buolas“, – tai matyti, pvz., iš lie. *búožė* (taip pat *buožė*, acc. sg. *buožę*) „koks sustorėjimas, burbuolė, išsipūtymas ant galo; (menkinamai) galva, guogė, baužė; pagalys, lazda su drūtesniu galu; neaukšto ūgio medis...“ LKŽ I 1169, šaknies balsių kaita susijusio¹² su *baūžas*

¹² K. Būga RR II 349–350; E. Fraenkel LEW 37.

„beragis, buolas (ppr. kalbant apie raguočius)“, *būžas* „t. p.“ LKŽ I 698, 1229. Iš čia tėra vienas žingsnis į reikšmę, kurią turi *binkaulis* „gumbas, išaugęs ant arklio kojų“, – dėl reikšmių ryšio dar plg. *gũmbas* „medžio (augalo) antauga, sustorėjimas kurioj vietoj, koks pasipūtimas; išauga, patinimas, guzas (ant žmogaus ar gyvulio kūno)...“ LKŽ III 723–724. Vadinasi, reikšmė „gumbas, išaugęs ant arklio kojų“ yra organinė čia išryškintos semantinės filiacijos grandis, ir istorine lyginamąja plotme tai reiškia, kad žodžio *binkaulis* pirmasis sandas yra bendrašaknis su *sūbinė*, *suben-ir sabin-ikė*. *Subiñkaulis* ir *sabinkaulis*, be pagrindinių reikšmių „stuburgalis“ ir „subinkaulis“, turi reikšmę „gudobelė (Crataegus)“. Gudobelė, erškėtinių šeimos krūmas, kaip tik ir yra neaukšto ūgio!, plg. jau minėtą *búožė* reikšmę „neaukšto ūgio medis...“, taip pat *stubūrgalis* „uodegikaulis; užpakalis, pasturgalis...; kas trumpas, storas“ LKŽ XIII 1007. Iš čia aiškėja gudobelės vadinimo motyvacija – vardo perkėlimą bus lėmusi panašumo asociacija.

2. *švašvà*

Vakarinėje lietuvių kalbos arealo pusėje atskirose vietose aptiktas savotiškas žodis *švašvà*, reikšmėmis „duktė“ Plungė, „sesuo“ Dotnuva (LKŽ XV 460). Nėra abejonės, kad tai iš aktualios vartosenos pasitraukęs žodis, esantis ant užmaršties slenksčio, o žodyno duoti pavyzdžiai, matyt, yra reliktinės jo vartojimo fiksacijos. Tokiais atvejais yra galimi visokie žodžio iškraipymai, perdirbimai tiek formos, tiek ir turinio srityje, ir šią galimybę visada reikia turėti galvoje bandant istoriškai aiškinti šios rūšies žodžius. Kita vertus, reliktinis jo pobūdis leidžia įtarti jį esant gilios senovės veldinį. Dairantis *švašvà* giminaičių, pirmiausia į galvą ateina *sesuo*, ypač jo tarminės formos *sesvà*, *sesuvà*. Tose tarmėse, kur *švašvà* reliktiškai vartojamas, priebalsių *š* : *s* opozicija griežtai išlaikoma, todėl *švašvà* negali būti fonetinis *sesvà* variantas. Istorine lyginamąja plotme tai reiškia, kad *švašvà* turi būti kitokios kilmės. Bet semantinė žodžio *sesvà* ar *sesuvà* įtaka negali būti visiškai atmesta: iš jų *švašvà* galėjo pasiskolinti reikšmę „sesuo“.

Nustatyti nagrinėjamojo žodžio pradinę formą gali padėti pirmiausia tas faktas, kad lietuvių kalbos tarmėse daugelis žodžių pasirodo turį šaknyje balsį *a* vietoj įprastinio *e*, atskirais atvejais nekirčiuotas *e* yra netgi išvirtęs balsiu *a*, prisiminkime, pvz., kad ir *drabulė*, *smāgenys*, *stabulė* vakarinėse tarmėse vietoj bendrinės kalbos ir didžiumos dialektų *drebulė*, *smēgenys*, *stebulė*¹³. Todėl, labai galimas daiktas, *švašvà* seniau atrodė **švešva*. Kitas veiksnys, lėmęs dabartinį *švašvà* pavidalą, galėjo

¹³ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 60, 165, 167–168.

būti tolimoji asimiliacija $s-\check{s} > \check{s}-\check{s}$, kurią yra patyrę, pvz., *šėšuras* < *sešuras; *šeši* < **seši*¹⁴. Taip prieiname prie galimos prolytės *suešyā, kuri galėjo atrodyti kaip ide. *suekū-ā ir turėti *-ā, analogiškai pridėtą pagal *žmonà*, *móša* ir pan. Svarbus žingsnis etimologinių atitikmenų paieškos kelyje turėtų būti baltiškosios prolytės *suekū-ā „duktė“ lyginimas su anyta (vyro motina) žyminčiais pietų slavų kalbų žodžiais, taip pat turinčiais galūnę *-ā: s.-kr. *svèkrva*, slov. *svêkrva*, bulg. *свекърва*. Iš čia matyti, kad *švašvā* tikriausiai yra praradęs priebalsį *r*, ir tai būtų visai suprantama, turint galvoje jo reliktinį pobūdį. Vadinasi, yra galima rekonstruoti ide. prolytę *suekrū-ā lietuvių tarmių žodžiui *švašvā* „duktė“. Iš čia taip pat aiškėja, kad *švašvā* „duktė“ < ide. *suekrū-ā yra etimologinis atitikmuo ne tik minėtų pietų slavų žodžių, bet ir le. *świekry*, s. č. *svekrv*, s. r. *свекры* (gen. sg. *свекръве*), r. *свекрѡвь*, dial. *свекры*, atstovaujančių protosl. *svekry „anyta (vyro motina)“¹⁵, s. i. *švašrū-* „anyta“, lo. *socrūs* „t. p.“ (< *suekrūs), s. v. a. *swigur* „t. p.“ (< **swegrū-*), arm. *skesur* „t. p.“ etc., atspindinčių ide. *suekrūH*-¹⁶. S. i. *švašrū-* < **švašrū-* matome tą patį fonetinį reiškinį – tolimąją asimiliaciją – kaip ir lietuvių kalboje. Sl. *svekry (< ide. **suekrū-*) turi ide. palatovelarinio **k̑ centum* refleksą¹⁷, o lietuvių kalbos formoje *svešrvā (> *švašvā*) **k̑* yra dėsningai išvirtęs *š*.

Senoji šio ide. žodžio reikšmė „anyta (vyro motina)“ lietuvių kalboje galėjo pasisiekti į „duktė“ tarpininkaujant reikšmei „anytos duktė“. Antai senovės indų lingvokultūroje *vṛddhi* vediniui *śvāśurá-* atstatoma reikšmė „šešuro sūnus“ remiantis *śvāśuri-* „šešuro sūnėnas“ Patañjalis tradicijoje¹⁸. Pačioje lietuvių kalboje *mótė* „motina“ turi taip pat reikšmę „krikšto duktė“, o jo vedinys *mótis* reiškia „krikšto sūnus“ (LKŽ VIII 361, 370); taigi pastarosios reikšmės yra išriedėjusios iš reikšmės „motina“. Panašiu būdu iš reikšmės „anyta“ galėjo išsirutulioti reikšmė „duktė“ (greičiausiai per „anytos duktė“).

Tarminiam žodžiui *švašvā* „duktė; sesuo“ rekonstravę prolytę *svešrv-ā (< **svešr(u)v-* < **suešru-* < **suekrūH-*) ir pirminę reikšmę „anyta“, netikėtai prieiname prie išvados, kad *švašvā* yra *šėšuras* (pl. *šešurai*) < ide. *suekuro-¹⁹ moteriškosios giminės atitikmuo, o tai yra būdingas, gilią senovę atspindintis ide. kalbų reiškinys,

¹⁴ Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo etc., 1966, 279.

¹⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, III, Москва, 1987, 572; О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва, 1959, 118–124.

¹⁶ M. Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, III, Heidelberg, 1976, 400; t. p. aut., *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II, Heidelberg, 1996, 675–676.

¹⁷ М. Фасмер, *Loc. cit.*

¹⁸ M. Mayrhofer, *Loc. cit.*

¹⁹ E. Fraenkel LEW 977.

plg. s. i. *švašrū-* vs. *švášura-*, lo. *socrūs* vs. *socer*, s. sl. *svekry* f. vs. *svekr̥* m. Šią aplinkybę reikia laikyti svarbiu argumentu čia dėstomos hipotezės naudai – ir tuo labiau kad *švašvā* ir *šėšuras* abipusiškai remia atstatytas prolytes: *švašvā* išlaikė etimologinį *-v-* < **-u-*, o *šėšuras* išsaugojo žodžio baigmens priebalsį *-r-*, kurio neteko *švašvā*.

Tad labai galimas daiktas, kad lie. dial. *švašvā* „duktė; sesuo“ atstovauja ide. žodžiui **suekrúH-* „anyta (vyro motina)“. Kad šis archaizmas dabar yra ant išnykimo ribos, taip pat aišku: jį išstūmė sinonimas *anyta*. Tai turint galvoje, reikia koreguoti O. Trubačiovo teiginį, kad „Lietuvių kalboje *šėšuras* seniai neteko tos pačios šaknies moteriškosios giminės poros“²⁰ ir R. Buivydienės nuomonę, kad „jokių realių to atitikmens pėdsakų lietuvių kalboje nėra“²¹.

ETYMOLOGIES OF TWO RARE WORDS

Summary

Lith. *sùbinė* (*subinė*, *subinė*) “arse”, *suben-* exclusively in compounds, dial. *sabinikė* “id.”, a diminutive, are the most obscure words regarding their origin. The juxtaposition *subinkaulis* “coccyx” : *sabinkaulis* “id.” : *binkaulis* “lump, knob on a horse leg” makes it possible first of all to segment *-kaulis* (: *káulas* “bone”) and *subin-*, *sabin-*, *bin-* and then to divide the latter morphemes into prefixes *su-*, *sa-* and a root *bin-*. Thus *sùbinė*, *suben-* and *sabinikė* consist most likely of prefixes *su-*, *sa-* “with” and the words **binė*, **benė* meaning “buttock”.

Lith. dial. *švašvā* “daughter; sister” (< **svešrv-ā*) evidently derives from IE **suekrúH-* “mother-in-law” and presents itself as a feminine counterpart of Lith. *šėšuras* “father-in-law” < IE **suekuro-*.

---

²⁰ O. H. Трубачев, Op. cit., 124.

²¹ R. Buivydienė, Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai, Vilnius, 1997, 92.